

Hoeveel straf verdient waanzin?

— door mr. Geertjan van Oosten —

Binnen het gezin had al het nodige plaatsgevonden. Het noodlot had er al eens toegeslagen. En hoe. Tot die gebeurtenis was het gezin ‘gewoon’ te noemen. Tot die gebeurtenis had het bestaan uit een vader, moeder, zoon en dochter, wonend in het Noord-Hollandse Badhoevedorp. Maar door een tragisch ongeval veranderde alles. Het vond plaats in 1998. De 17-jarige zoon was betrokken bij een scooterongeval en overleed. De impact op de drie overige gezinsleden was ongekend groot. Ze pakten desalniettemin, zo goed en kwaad als dat ging en met alle daarbij behorende ups en downs, de draad van hun leven weer op. Zij bleven een hecht gezin. Tot de nacht van 4 op 5 september 2008.

Die nacht vermoordde de moeder haar lieve, temperamentvolle man en haar levenslustige en intelligente dochter. Elzelien. 64 jaar. Vrouw. Niet bepaald een ‘gewone’ moordverdachte. Wat bracht haar tot deze verschrikkelijke, onbegrijpelijke daad? Tot die nacht waren er moeilijke tijden geweest. Zeker. Ze had depressieve perioden meegemaakt waarbij de toekomst minder rooskleurig leek. Dat hoorde bij de ups en downs. Ook had zij wel eens ruzies met haar man gehad, natuurlijk. Het temperament maakte dat hij zijn gevoelens jegens haar niet altijd in bedwang hield. Zij kon dit echter altijd plaatsen. Samen werkten zij aan een goede toekomst, ondanks het verdriet dat het noodlot hun had toegebracht.

4 september 2008. Elzelien voelt zich overdag niet goed, ze bevindt zich in een loodzware depressie. Om deze het hoofd te bieden heeft zij een dag eerder besloten medicijnen te slikken die zij al eerder voorgeschreven had gekregen: Seroxat. Het antidepressivum heeft echter niet de gewenste uitwerking op het gemoed en gevoelsleven van Elzelien.

Rond middernacht haalt ze haar dochter op van het station. Thuisgekomen ontstaat wat discussie over het feit dat zij besloten heeft medicijnen in te nemen tegen de depressie. De dochter heeft in het verleden al vaak gepleit voor een consult bij een psycholoog. Liever therapie dan pillen. Ze is het dus niet eens met de keuze van haar moeder. Ze maakt zich zorgen over het feit dat zij voor de medicijnenvariant heeft gekozen, in plaats van de praatvariant. Ze vindt het eveneens niet goed dat haar vader zich niet actiever met de kwestie heeft bemoeid, zoals zij uitdrukkelijk wél met hem had afgesproken. Ondanks de over en weer geuite irritaties eindigt de discussie in een normale sfeer. Er wordt besloten om er nog een nachtje over te slapen; het is al laat. Elzelien heeft nog een kort, gezellig gesprekje met haar dochter en bekijkt daarbij de nieuwe studieboeken van de jonge studente. Niets bijzonders. Niets aan de hand.

Elzelien kan die nacht de slaap echter niet vatten. Enerzijds wordt dit verhinderd door de depressie, anderzijds door haar perfectionistische aard. Ze realiseert zich dat de was voor haar dochter nog gedaan moet worden: zij zou de volgende ochtend alweer vroeg vertrekken. Elzelien besluit om de wasmachine alsnog aan te zetten. Nadat zij dit gedaan heeft, neemt zij plaats op de bank in de huiskamer. Op dat moment, 'out of the blue', doet de waanzin zijn intrede. Het voelt alsof haar hoofd explodeert. Er ontstaat een draaikolk, een tsunami van emoties. Op haar eigen bank, in het midden van de nacht, komt Elzelien tot de conclusie dat er maar één uitweg is. Zij kan niet verder. Zij moet dood.

De gedachtegang die hierop volgt is, op dat moment, op dat essentiële punt in haar leven, hoe gruwelijk ook, heel logisch. Ze realiseert zich dat haar man en dochter haar dood nooit te boven zullen komen. Het verdriet zal te groot zijn, dat kan ze hun niet aandoen. Zij weet tenslotte hoe onpeilbaar diep verdriet kan zijn. De dood van haar zoon, tien jaar eerder, heeft haar dit besef voor altijd bijgebracht. Deze, weliswaar krankzinnige, logica brengt haar tot de slotsom dat zij niet anders kan dan ook haar geliefden meenemen in haar dood.

Elzelien snelt naar de garage. Daar pakt zij vervolgens een grote bijl, waarmee zij eerst naar haar man loopt. Hij ligt rustig te slapen als zij de kamerdeur opendoet. Op het moment dat ze haar man om het leven brengt, denkt ze nog: O, hij mag niet lijden. Ze laat het levenloze lichaam van haar man achter en denkt: Oké, *two more to go*. Zij herhaalt vervolgens hetzelfde gruwelijke tafereel in de kamer van haar dochter. Nu zij deze vreselijke handelingen heeft verricht komt Elzelien bij het laatste leven dat die nacht tot een einde gebracht moet worden: het hare.

Het eerste plan om daar uitvoering aan te geven strandt. De toegangsdeur van het flatgebouw waar zij vroeger heeft gewoond en waar zij vanaf wil springen blijkt tegenwoordig 's nachts op slot te zitten. Zij vervolgt haar weg per auto en schakelt à l'improviste over op plan twee. Zij rijdt met grote snelheid tegen een boom. Deze poging blijkt evenmin 'een succes'.

Enige tijd later treft de politie een auto aan die zich om een boom heeft gevouwen. Uit het struikgewas zien zij een bebloede vrouw tevoorschijn komen: Elzelien. Ze wordt aangehouden in verband met de dood van haar man en dochter.

In de woning in Badhoevedorp worden allerlei briefjes aangetroffen. Afscheidsbriefjes. Elzelien schrijft aan haar dochter: 'Je moeder is gek geworden.' Ze schrijft dat de depressie 'een

hel' is geworden. En: 'De twee waar ik zo veel van hou zullen hier niet bovenop komen. Ik moet ze dat besparen. Ik ben absoluut hartstikke krankzinnig geworden. Vergeef me. Crematies en geen begrafenissen.' Met onderaan de toevoeging: 'Het was gruwelijk.' Ook worden in haar jas nog twee gefrankeerde enveloppen gevonden. De ene bevat een brief aan de Informatie Beheer Groep waarin zij kenbaar maakt dat haar dochter vermoord is en zij dus geen studielening meer nodig heeft. In de andere zit een brief aan de woningcorporatie waar haar dochter een huis huurde, met daarop de mededeling dat haar dochter vermoord is en het verzoek haar kamer leeg te halen aangezien haar ouders er ook niet meer zijn. Elzelien heeft achteraf geen weet meer van deze briefjes. Zij hoort bij de politie van het bestaan ervan.

Wat heeft ervoor gezorgd dat Elzelien deze horrordaden heeft begaan? Elzelien zelf heeft er tot op de dag van vandaag geen duidelijke verklaring voor. Achteraf kan zij slechts vaststellen dat zij op dat moment volledig krankzinnig was geworden. Hoe kon zij anders concluderen dat het beter was als haar man en dochter met haar mee de dood in zouden gaan? Werden haar acties die avond wel door haar eigen wil bepaald? Mocht van Elzelien wel verwacht worden dat zij deze waanzin het hoofd zou bieden?

Deze vragen zijn uitermate lastig, zo niet onmogelijk, te beantwoorden. Het menselijk brein bevat geen zwarte doos waaruit de data kunnen worden gelezen na een noodlottige gebeurtenis. Er is nooit exact te reconstrueren wat zich precies in iemands hoofd heeft afgespeeld. Waar het is misgegaan? Welke schakels hebben daar een rol bij gespeeld? Wat is de laatste druppel geweest? Achteraf kan er hoogstens een goed gefundeerde en aannemelijke verklaring geconstrueerd worden. Daartoe zijn ook in deze zaak meerdere deskundigen geraad-

pleegd. De verklaringen en standpunten van deze wetenschappers laten zich in twee stromingen samenvatten.

De onderzoekers van het Pieter Baan Centrum wijzen op de persoonlijke relaties van Elzelien. Als gevolg van het overlijden van haar zoon was de wereld waarin zij zich bewoog verkleind. Zij was gestopt met werken en richtte zich op haar gezin en was veel binnenshuis. De bewuste avond werd Elzelien voor het eerst in haar leven geconfronteerd met de boosheid van haar dochter. Zij voelde zich in de steek gelaten door haar dochter en haar man. De pijlers waarop haar bestaan rustte vielen weg en haar depressieve gevoelens werden versterkt door een algeheel gevoel van verlorenheid, verlatenheid en verlies. Door deze samenloop zou zij tot haar uiteindelijke daden gekomen zijn.

De door de verdediging geraadpleegde deskundigen komen tot een ander oordeel. Hierbij is van belang dat zij eerst vaststellen dat Elzelien lijdt aan een bipolaire stoornis. Zij heeft episodische manische (erg uitgelaten) en depressieve (neerslachtige) perioden. Een dergelijke stoornis kan slechts met de juiste medicijnen bestreden worden. Elzelien gebruikte antidepressiva. Dergelijke medicijnen zijn geschikt voor de behandeling van een depressie, maar ze zijn volstrekt ongeschikt in het geval van een bipolaire stoornis. Naar de mening van enkele geraadpleegde deskundigen heeft dit voor het allergrootste deel bijgedragen aan de treurige en gruwelijke gebeurtenis in de nacht van 4 op 5 september 2008.

Ongeacht welke stroming gevolgd wordt, de deskundigen zijn het eens dat Elzelien zeker *niet geheel* uit vrije wil heeft gehandeld.

Ter bepaling van de keuzevrijheid die zij ten tijde van de moorden had maakt het wel verschil. Bij de eerste stroming wordt er weliswaar rekening gehouden met het feit dat Elzelien depressief was, maar valt er nog een grote mate van vrijheid te

ontdekken. Door de eerdere gebeurtenissen in die nacht zou zij tot haar daad gekomen zijn.

De tweede stroming ontkent niet dat deze gebeurtenissen wellicht een rol hebben gespeeld. Het verschil is dat er aan het medicijngebruik een veel groter gewicht wordt toegekend.

Geconfronteerd met de verschillende zienswijzen van de deskundigen is de reactie van Elzelien weinig verrassend. Zij weet niet wat haar heeft beïeld. Zij wilde heel graag dat dit alsnog duidelijk zou worden en verleende daarom ook haar medewerking aan elk mogelijk onderzoek. Dat zij zich die avond depressief voelde staat voor haar vast. Dat deze depressiviteit een rol heeft gespeeld bij hetgeen gebeurd is staat voor haar ook vast. Dat de boosheid van haar dochter zo'n invloed zou hebben gehad bestrijdt zij. Het was naar haar stellige overtuiging niet meer dan meningsverschilletje. Zij heeft na afloop nota bene nog op liefdevolle wijze met haar dochter gepraat, voordat zij gingen slapen.

Voor zover Elzelien het kan beoordelen heeft de tweede verklaring meer grond. Zij had wel eens antidepressiva gebruikt maar niet op de wijze waarop het deze keer – onbedoeld – gebeurde. Haar huisarts was in de veronderstelling dat Elzelien reeds begonnen was met het gebruik van de Seroxat. Doordat het ogenschijnlijk nog niet beter ging met haar heeft zij de dosis 'opgehoogd'. Elzelien merkte na de start nog geen verschil en besloot vervolgens nog een pil extra in te nemen. Ze begon dus met een driemaal hogere dosering dan normaal. Bij een dergelijke hoeveelheid bestaat er een gerede kans op ontremming. Deze mogelijkheid wordt nog veel groter indien de pillen ingenomen worden door iemand met een bipolaire stoornis.

Dat een dergelijk scenario precies past bij de gebeurtenissen is tekenend. Daarnaast valt het op dat alle deskundigen het eens zijn dat iemand met een bipolaire stoornis geen antidepressiva hoort te slikken.

Ook ik als advocaat sta volledig achter de laatste lezing. Ik heb Elzelien gedurende drie jaren van dichtbij meegemaakt. In deze periode heb ik duidelijk gezien welke invloed medicijnen kunnen hebben op een mens.

Zij was vanaf de eerste ontmoeting zeer oprecht te noemen. Haar stemming veranderde veelvuldig, maar zij werkte aan al het mogelijke mee. Zij had slechts één doel: duidelijkheid verkrijgen over de vraag waarom zij gedaan had wat ze had gedaan. Haar stemmingen zorgden er wel voor dat zij steeds vreemder gedrag ging vertonen en steeds minder handelbaar werd. Op dat moment ging ik ervan uit dat haar gedrag werd veroorzaakt door de emoties na de schokkende gebeurtenissen. Inmiddels weet ik echter dat er een geheel andere verklaring voor haar gedrag was.

Elzelien begon zichzelf in het huis van bewaring te verwaarlozen en was simpelweg niet meer te handhaven. Op mijn verzoek is zij overgeplaatst naar een penitentiair psychiatrisch centrum. Ook hier was zij niet te handhaven. Er is vervolgens op mijn verzoek nader onderzoek gedaan, waarbij de manie en de bipolaire stoornis zijn vastgesteld. Na deze vaststelling is zij overgeplaatst naar een forensisch psychiatrische kliniek. Hier begon Elzelien langzaam op te knappen. De structuur in deze inrichting paste beter bij haar en zorgde voor meer kalmte. Desondanks bleef het wel aanmodderen, vooral in de manische perioden. Pas toen zij van medicatie veranderde zag ik tot mijn stomme verbazing binnen enkele dagen een volstrekt andere Elzelien. Ze keek rustig uit haar ogen, was niet meer opgejaagd en gedroeg zich niet meer op theatrale wijze. Ik begreep van haar familieleden en vrienden dat zij, op dat moment, voor het eerst weer de 'oude' Elzelien zagen. Zoals zij haar van vroeger kenden.

Wat Elzelien tot haar verschrikkelijke daad heeft gebracht zal altijd onduidelijk blijven, maar ik ben ervan overtuigd dat de medicatie van essentieel belang is geweest. Simpel gezegd had deze afschuwelijke gebeurtenis zonder de medicijnen niet plaatsgevonden. Ook weet ik zeker dat Elzelien niet in de positie was om uit vrije wil te handelen. Onder dergelijke omstandigheden meen ik zelfs dat dit ook niet van haar verwacht mocht worden.

In 2011 eindigt het strafproces met het arrest van het gerechtshof in Amsterdam dat besluit dat Elzelien niet volledig ontoerekeningsvatbaar was. De raadsheren vinden wel dat – op basis van alle deskundigenverklaringen – geconcludeerd kan worden tot sterk verminderde toerekeningsvatbaarheid. Dat is net één stap minder. Het hof neemt daarbij in overweging dat er sprake was van een persoonlijkheidsstoornis en een ernstige depressieve toestand. Het medicijngebruik heeft in de ogen van het hof ‘een zekere rol’ gespeeld. Dat is baanbrekend, want dat is in Nederland tot nu toe nog nooit aangenomen. De mate waarin het een rol heeft gespeeld blijft echter in de ogen van de raadsheren onduidelijk. Elzelien wordt voor de twee levensdelicten veroordeeld tot zeven jaar gevangenisstraf. Voor een dubbele moord is de strafmaat uiteraard relatief laag. Toch houd ik een onbevredigd gevoel over aan de rechtsgang, de invloed van de medicijnen was namelijk in het contact tussen mij en Elzelien zó evident aanwezig dat ik geen enkele twijfel meer had over de oorzaak van haar handelen. Het is dan zonder meer betreurenswaardig dat deze invloed in een te beperkte mate zijn weerslag vindt in de uitspraak. Voor Elzelien maakte het niet uit, die heeft meermalen aangegeven dat zij zichzelf al levenslang had gegeven. Zij gaat gebukt onder een intens en ondraaglijk verlies. Dit verdriet is, zo zegt zij zelf, groter dan zijzelf. Elzelien moet verder leven zonder haar lieve man en dochter, de men-

sen van wie zij – naast haar reeds overleden zoon – het allermeeft heeft gehouden. Een veroordeling door het gerechtshof wordt dan ook in die zin weg gerelativeerd.

Toch vind ik het een gemiste kans van het gerechtshof. Ik snap best dat het lastig is om te erkennen dat medicatie soms dit soort gruwelen veroorzaakt. Men is natuurlijk bang om de deur open te zetten, waardoor iedere moordverdachte de schuld bij de pillenpot probeert te leggen. In het geval van Elzelien waren er een aantal zeer gerenommeerde wetenschappers die in haar – zeer zorgvuldig onderzochte – geval wel zo ver durfden gaan. Zij achtten het waarschijnlijk dat zij zonder de medicatie niet tot haar daad was gekomen. Als het gerechtshof die gedachtegang had overgenomen had Elzelien een erkenning gekregen dat de waanzin had toegeslagen en dat alleen die waanzin haar had beroofd van haar meest geliefden. Deze vaststelling zou haar enorm geholpen hebben om de rest van haar leven nog enige invulling te geven.